

Ratko Ivanušec, Marija Mihaljević

Lokaliteti križarskih utvrda Račeša, Cage – Lješnica, Sv. Ivan Trnava (Gornji Bogićevci)

Ratko Ivanušec
Ministarstvo kulture RH
Konzervatorski odjel Slavonski Brod
HR-35000 Slavonski Brod, A. Starčevića 43
Marija Mihaljević
Gradski muzej Nova Gradiška
HR-35400 Nova Gradiška, Trg Kralja Tomislava 7

UDK: 728.81(497.542G. Bogićevci):27-763
Prethodno priopćenje/Preliminary Communication
Primljen/Received: 30. 3. 2016.

Ključne riječi: templari, ivanovci, utvrde, Račeša, Cage – Lješnica, Sv. Ivan Trnava, fortifikacijska arhitektura

Key words: Templars, Knights Hospitaller, fortresses, Račeša, Cage - Lješnica, sv. Ivan Trnava, fortification architecture

U radu su predočeni dosadašnji rezultati rekognosciranja, arheoloških i konzervatorskih istraživanja lokaliteta križarskih utvrda Račeša, Cage – Lješnica, Sv. Ivan Trnava (Gornji Bogićevci) koji su se u kasnom srednjem vijeku nalazili u sastavu Požeške županije, a danas na području općina Okučani i Gornji Bogićevci, u zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije. Rezultati trogodišnjih arheoloških i konzervatorskih istraživanja ukazuju da je riječ o vrijednim srednjovjekovnim lokalitetima fortifikacijske arhitekture iz 13. i 14. stoljeća koji su pripadali templarima i ivanovcima. Lokaliteti križarskih utvrda Račeša, Cage – Lješnica, Sv. Ivan Trnava – Gornji Bogićevci razlikuju se po svom položaju u prostoru, veličini, morfološkim karakteristikama i upotrebi materijala prilikom građenja.

UVOD

Terenska rekognosciranja i konzervatorsko-arheološka istraživanja lokaliteta zapadnog područja Brodsko-posavske županije (šireg područja oko utvrda Račeša, Cage – Lješnica i Sv. Ivan Trnava) započela su 2011. u suradnji Gradskog muzeja Nova Gradiška i Ministarstva kulture RH, Konzervatorskog odjela u Slavonskom Brodu u cilju pregleda srednjovjekovnih fortifikacijskih lokaliteta, njihove zaštite i pokretanja arheoloških istraživanja. Arheološka istraživanja pokrenuta su na Račeši (2012. – 2015.) i Sv. Ivanu Trnavi (2014./2015.), dok su na području Caga – Lješnice provedeni terenski pregled i zračna snimanja, a lokalitet je u postupku zaštite i upisa u listu zaštićenih kulturnih dobara RH.

Povijesni izvori navode početkom 13. i 14. stoljeća velike posjede crkvenih viteških redova templara¹ i ivanovaca² u jugozapadnom dijelu Požeške županije³: posjede Lješnica (*Lessnissa*), Račeša (*Racessa*) i Sv. Ivan Trnava (*castrum sancti Johannis Tornow*)⁴ (sl. 1). Stvaranje crkvenih (viteških) posjeda na granici s Bosnom bilo je vjerojatno pored zaštite hodočasničkih puteva⁵ i u svezi prodiranja bogumilstva iz Bosne u Slavoniju. Tu pretpostavku potvrđuju izvori kada navode kako su požeški kanonici i crkveni viteški redovi u 14. i 15. stoljeću odigrali veliku ulogu u

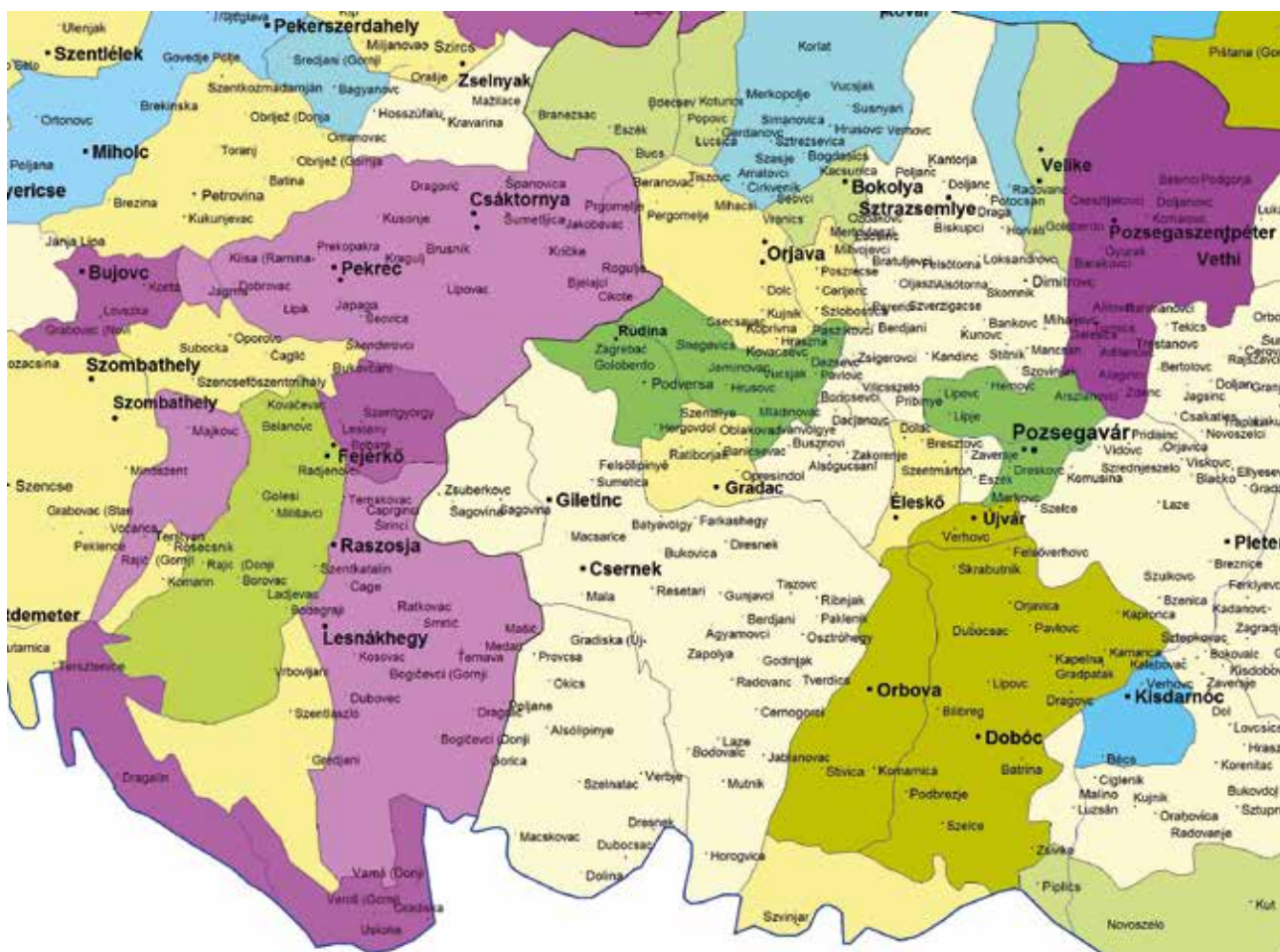
1 Dobronić, L. (2002.) *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, 11; Templari su nazvani *milites Templi* (Salomonis, Jerosolimitani), vitezovi Hrama (dodano ponekad Salomonovog ili Jeruzalemskoga), zvali su se i *fratres Militae templi* (braća Vojske Hrama) te znatno manje i *cruciferi templi* (križnici, križonoše Hrama).

2 Dobronić, L. (2002.) *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, 117; nazivani Vitezovi Hospitala Jeruzalemskog ili vitezovi Hospitala Svetog Ivana Jeruzalemskog (ivanovci ili templari), po preseljenju na otok Rodos nazivani su Rodski vitezovi, a odlaskom na Maltu Malteški vitezovi.

3 Andrić, S. (1998.): Benediktinski samostan Sv. Mihovila Arkanđela na Rudini, *Zlatna dolina* 4, 11-57; Andrić, S. (2005.): Područje požeške županije u srednjem vijeku, *Raukarov zbornik* (ur. Neven Budak, Zagreb, FF, Odsjek za povijest; Buturac, J. (2004.): *Pisani spomenici Požege i okolice (1210.-1536.)*, 13-15.

4 Dobronić, L. (2002.): *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*: 25, 35-75, 117-142; Dobronić, L. (1984.): *Viteški redovi – Templari i Ivanovci u Hrvatskoj*, 15-57, 89-133.

5 Matić, T. (2009.): *Balkanski križonoše: ekonomska i politička uloga templara na hrvatskom prostoru*: 391, u sklopu Ugarsko-slavonske provincije došli su isto radi zaštite hodočasničkih puteva te su prve ispostave osnivali uz prometnice.

1 Detalj interaktivne karte Slavonije (Engel, P. CD-ROM, 2001.)
Detail of interactive map of Slavonia (Engel, P. CD-ROM, 2001)

iskorjenjivanju bogumilstva.⁶ Po ukinuću templarskog reda njihovi posjedi dodijeljeni su ivanovačkom redu, za kojih Vrana tek dobiva na važnosti, što se ogleda i u naslovu i u ispravama, a navođena je kao Vranski priorat od sredine 14. stoljeća.⁷ No, pored znanih podataka od nastanka Vranskog priorata, ima mnogo nepoznanica zbog

6 Dobronić, L. (2002.); CD III:264; Kralj Andrija II. zbog svojih novčanih neprilika prodao je oko 1225. grad Požegu s pripadajućim posjedima i pravima kaločkom nadbiskupu Ugrinu. Razlog treba tražiti u suzbijanju patarenskog krivovjerja koje je iz Bosne prelazilo u Slavoniju i požeški kraj. Grad Požega postao je uporište protiv krivovjerja. Za života nadbiskupa i župana Ugrina oko 1230. u blizini Požege osnovan je Zborni kaptol sv. Petra koji je preuzeo zadaću suzbijanja heretika. Oko 1226. kraljev mlađji sin Koloman postaje hrvatski herceg i ratuje u Bosni te suzbija oružjem heretike i učvršćuje vlast arpadovičke dinastije, Buturac, J (2004.): *Pisani spomenici Požege i okolice (1210.-1536.)*, 15-17., Klaić, N. (1989.) *Srednjovjekovna Bosna*, Mostar, 117-132.

7 Dobronić, L. (2002.): Vranu su templari dobili od rimskog pape 1165. i 1169., kako je u njihovo vrijeme izgledala malo se zna, no najveći dio povijesnice vezan je uz ivanovce, 82, 143-214; Dobronić, L. (1984.): *Viteški redovi – Templari i Ivanovci u Hrvatskoj*, 110-145.

gubitka dijela arhiva o Ugarskom prioratu.⁸ Bela IV. potvrdio je 1238. ivanovcima među drugim zemljama i zemlju Pakrac (*Pekercz i sl.*) izuzetu od Požeške županije, tako da Pakrac postaje ivanovačko središte Vranskog priorata u Slavoniji. Vranskom prioratu sa središtem u utvrđenom Pakracu vjerojatno su pripadali grad Čaklovac (od kojeg je ostala branič-kula blizu sela Dragovića, a u selu su temelji nepoznate crkve)⁹ te posjedi Račeša, Lješnica i Trnava i prijelaz na Savi – Stara Gradiška.¹⁰

PROSTORNA DISPOZICIJA

Područje na kojemu se danas nalaze građevni ostaci templarsko-ivanovačkih utvrda Račeša, Lješnica te Sv. Ivan

8 Dobronić, L. (2002.): Bajulija je organizacijska jedinica još za templara, a drugo je priorat Ugarske i Slavonije, čini se da se povremeno pojam vranskog priorata izjednačavao s onim za Ugarsku i Hrvatsku, 199-200.

9 Szabo, Gj. (1920.); Dobronić, L. (2002.): 231.

10 Szabo, Gj. (1909.): Lješnica, historijsko-geografska studija, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, sv. X. 1908/9., Zagreb, Ivanušec, R.(2013.): Neke utvrde Brodsko-posavske županije, Zagreb (*katalog izložbe*).

Trnava, pripada zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije. U zemljopisnom smislu taj prostor je dio zapadne Slavonije. Ključne prostorne odrednice koje ga karakteriziraju su planinska gorja Požeške gore i Psunja, koji se na svojim pitomim obroncima spajaju s plodnom ravni savske nizine. Prigorja planinskih sredogorja slikovito su raščlanjena manjim i većim riječnim tokovima: Sloboštinom na zapadu, Orljavom koja protječe Požeškom kotlinom i rijekom Savom na jugu. Uz obilje šuma, voda, oranica i ostalih prirodnih datosti te s povoljnim klimatskim uvjetima i smještajem na pravcu pružanja najvažnijih komunikacija od davnina, koje se pružaju u pravcu sjever – jug i povezuju Posavinu s Podravinom te longitudinalnog prometnog pravca koji povezuje južnoalpsko područje s podunavskim¹¹, ovi krajevi bili su razlogom nastanjivanja od prapovijesti, antike¹², srednjeg i novog vijeka pa sve do danas.

LOKALITETI KRIŽARSKIH UTVRDA RAČEŠA, CAGE – LJEŠNICA, SV. IVAN TRNAVA

Na našim prostorima križarske viteške redove izvori navode u drugoj polovini 12. i u 13. stoljeću kada im kralj ili lokalno plemstvo darovnicama poklanjaju zemlju. Kada je riječ o vrsti i morfološkim karakteristikama njihove arhitekture ranijeg razdoblja, uslijed slabe očuvanosti i neistraženosti lokaliteta postoji mnogo nepoznanica i otvorenih pitanja. Nije nam poznato prevladavaju li u prvo vrijeme na posjedima križara manji gospodarski sklopovi, koji su ovisno od prijeteće opasnosti mogli biti utvrđeni, ili se pored njih grade i fortifikacije za obranu, ali sa sigurnošću možemo reći da su se u oba primjera unutar sklopova, ili pored njih, nalazile crkve i kapele. O morfološkim karakteristikama arhitekture odgovore nam mogu dati jedino sustavna arheološka istraživanja lokaliteta i analiza fortifikacijske i sakralne arhitekture.

Posljednjih nekoliko godina, sustavno rekognosciranje terena i rezultati arheoloških i konzervatorskih istraživanja lokaliteta križarskih viteških utvrda Račeša, Cage – Lješnica i Sv. Ivan Trnava skroman su prilog o morfološkim karakteristikama njihovog graditeljstva. Osim jednostavnosti građevina, bitna morfološka odrednica koja je utjecala na vrstu i tipologiju križarske arhitekture jest prostor, odnosno neposredno okruženje posjeda. Novija istraživanja križarskih posjeda u zapadnoj Europi donose nam informacije

11 Nova Gradiška (1998.): *U povodu 250. obljetnice osnivanja grada Nova Gradiška*, Feletar, D.: Geografska osnovica i stanovništvo, 36; Gorenc, M. – Damevski, V. – Džajić, Z. (1975.): Antičko ladanje i rimske vile u Benkovcu-Cagama, (*katalog izložbe*), Nova Gradiška.

12 Gorenc, M. – Damevski, V. – Džajić, Z. (1975.): Antičko ladanje i rimske vile u Benkovcu-Cagama, (*katalog izložbe*), Nova Gradiška; Gračanin, H. (2010.): Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj južnoj Panoniji, *Scrinia Slavonica 10 (1)*; Čoralić, L. (1977.): *Put, putnici, putovanja, Ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*, Zagreb.

da se radilo o seoskim imanjima na kojima su prevladavali gospodarski objekti potrebni za uzgoj stoke ili žitarica. Tlocrti gospodarskih sklopova sastojali su se od građevina koje su tvorile četverokut s kapelom na jugu, blagovaonicom na sjeveru i ostalim zgradama s izlazom na dvorište (npr. konjušnice). U drugom slučaju poljoprivredna imanja imala su tlocrt koji su činile pravokutne zgrade s bočnom kulom na uglu i kapelom na južnoj strani.

U Svetoj zemlji i na Iberijskom poluotoku, zbog učestalih borbi s Maurima, Saracenicima i Mamelucima, grade se moćne utvrde razvijenog sustava obrane. U treću skupinu graditeljstva svrstavaju se kapele i crkve, skromne i krajnje jednostavne građevine pravokutnog tlocrta, natkrivene križnim svodovima, koje završavaju uglavnom pravokutnim, a tek ponegdje polukružnim svetištem. Neke od crkava imale su i kružni tlocrt, za koje prevladava mišljenje da su građene više pod utjecajem anglo-normanske nego istočnjačke tradicije te po uzoru na tlocrt Salomonovog hrama u Jeruzalemu.¹³ Dok su fortifikacije podizane u nemirnim područjima, gospodarski objekti i imanja zastupljeni su u unutrašnjosti zapadnoeuropskih zemalja, gdje im nije prijetila opasnost od neprijatelja.

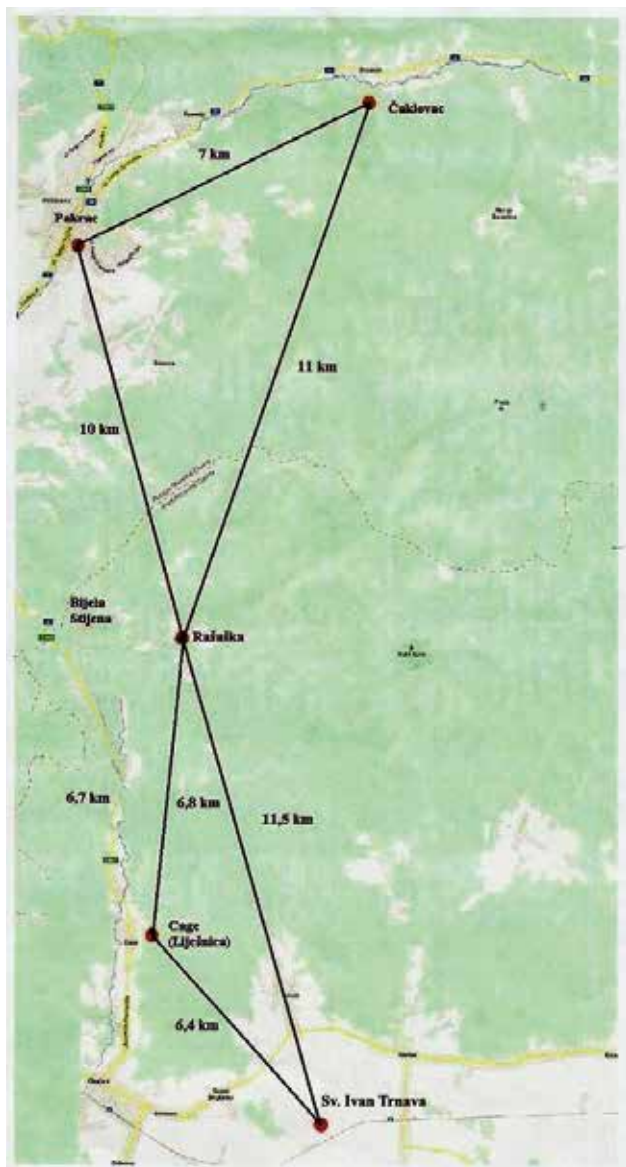
U našim krajevima ključni događaj za izgradnju snažnih utvrda od čvrstog materijala bila je provala Tatara 1241. – 1242. godine. Možemo pretpostaviti da su pojedine utvrde templara i ivanovaca podizane i nakon provale Tatara. Neke su mogle biti podignute i ranije, a to je ovisilo o obrambenim potrebama, odnosno o tome je li se posjed nalazio u području u kojem su vođene borbe. Iako je osnovna funkcija križarskih viteških redova bila čuvanje i zaštita hodočasnika i hodočasničkih puteva, jedan od primarnih razloga njihova osnivanja bila je borba protiv nevjernika. Informacije o tome zabilježene su u povijesnom izvoru, u darovnici kralja Andrije II. iz 1210. godine kojom templari dobivaju zemlju *Ljesnicu* i susjednu zemlju *Račeša*.¹⁴ Upravo na tome području otkrivena su tri lokaliteta križarskih utvrda: Račeša, Cage – Lješnica i Sv. Ivan Trnava.

Osnovna karakteristika ovih utvrda jest mala i gotovo identična međusobna udaljenost. Između utvrde Račeša i utvrde Cage – Lješnica udaljenost iznosi 6,8 km, a od utvrde Cage – Lješnica do utvrde Sv. Ivan Trnava 6,4 km¹⁵ (sl. 2). Mala udaljenost između ovih utvrda 6,7 – 11,5 km ukazuje na izrazito nemirno područje uz rijeku Savu prema Bosni u prvoj polovini 13. stoljeća i kasnije nakon provale Tatara,

13 Pernoud, R. (2008): *Templari*, Split, 51-59.

14 Dobronić, Lj. (2002): *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb, 39.

15 Maksimalna udaljenost između križarskih utvrda iznosi 11,5 km. Da se radi o pomno odabranim geostrateškim obrambenim lokacijama, ukazuje i gotovo podjednaka udaljenost između utvrde Račeša i utvrde Sv. Ivan Trnava koja iznosi 11,5 km, a od utvrde Račeša do lokacije križarske utvrde Čaklovac 11 km.

2 Detalj karte – prostorna dispozicija utvrda
Detail of map – spatial disposition of fortresses

gdje je vjerojatno trebalo iz obrambenih razloga izgraditi veći broj fortifikacija. Brojnost utvrda na malom prostoru upućuje na zaključak da su templari u prvoj polovini 13. stoljeća bili uključeni u borbu protiv bosanskih heretika (bogumila).¹⁶ Izgradnja fortifikacija na ovom području mogla je biti potaknuta zbog zaštite hodočasničkih i trgovačkih putova, kao i zbog opasnosti od eventualne ponovne provale Tatara u drugoj polovini 13. stoljeća.

Svakako je potrebno spomenuti još neke lokalitete s ostacima križarske fortifikacijske arhitekture. Na području Slavonije, koja je u srednjem vijeku obuhvaćala sjevernu Hrvatsku i Slavoniju, nalazile su se utvrde Margečan, Bela,

16 Šanjek, F. (1975.): *Bosanski-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb; Buturac, J. (2004.): *Pisani spomenici Požege i okolice (1210.-1536.)*, 15-17

Pakrac, Čaklovac, Bedemgrad na Krndiji kod Našice, Karaševo (*castrum Crasso*) južno od Valpova.¹⁷ Većina tih križarskih utvrda danas su ruševni ostatci pojedinih fortifikacijskih sklopova (Bela, Čaklovac, Bedemgrad, Margečan) ili se naziru u arheološkom sloju (Karaševo kod Valpova). Neke od tih fortifikacija razorene su u ratovima u srednjem vijeku i nikada se nisu obnavljale. Pojedine utvrde, ukinućem viteških križarskih redova, kraljevskim darovnicama postaju vlasništvo plemstva. Obnavljaju se tijekom 15. stoljeća kada, prilagođavajući se novim zahtjevima obrane i stanovanja, mijenjaju svoj izvorni tlocrt (Bedemgrad,¹⁸ Pakrac). Promjenom vlasništva i višestoljetnom nebrigom neke od utvrda, kao na primjer ivanovačka utvrda Pakrac (*castrum s Joannis de Pucruch*), s vremenom se u potpunosti urušavaju. Utvrda se u izvorima 13. i 14. stoljeća javlja pod različitim nazivima: *Petriz*, *Pecrruch*, *Pekercz*, *Pucherts*, *Pukricz*, *Pekrech*. Imala je tlocrtni oblik nepravilnog peterokuta, a 1864. godine imala je 7 okruglih kula na vanjskim zidinama i veliku branič-kulu kružnog tlocrta.¹⁹ Građevni ostatci ivanovačke utvrde bili su vidljivi sve do 50-ih godina 20. stoljeća.

Na prostoru Slavonije najsacuvaniji dio križarske arhitekture jesu romaničke kapele i crkve. Neke su od njih u kasnijim graditeljskim zahvatima jednim dijelom sačuvali izvorni oblik i arhitektonski volumen. Osim crkve sv. Martina u Martinu, na templarsko-ivanovačkom posjedu Našice, na ivanovačkim posjedima *Dobsa* – Dopsin kod Osijeka, *Croac* – Horvat, *Magna villa* – Veliko selo (Ivankovo) sačuvali su se još dvije crkve: Novi Mikanovci i Koprivna. Uokolo navedenih romaničkih sakralnih objekata danas nisu vidljivi nadzemni ostatci njihovih utvrda, međutim na terenu postoje neke naznake koje ukazuju da su se u njihovoj blizini nalazili križarski *domusi* – kuće.²⁰

LOKALITET KRIŽARSKE UTVRDE RAČEŠA²¹

Prvi spomen zemlje „*Racesse, Rassa, Ratscha, Razosa*“ veže se uz 1210. godinu, kada kralj Andrije II. daruje templarima zemlje Rašašku (*Racessa*) i Ljesnicu (*Lesnissa*) u Požeškoj županiji.²² Posjed Račešu je prije templara posjedovao Petar, sin Tatarov, kojemu je kralj zbog počinjenih

17 Bösendorfer, J. (1910.): *Crtice iz Slavonske povijesti.*, Osijek, 292.

18 Novija rekognosciranja i snimanja lokaliteta utvrde Bedemgrad od strane Z. Horvata i autora teksta ukazuju na kasniju dogradnju ugaonih baterijskih kula na vanjskim zidinama utvrde. U pregradnji središnje jezgre utvrde zbog opasnosti od artiljerijske vatre proširen je prostor utvrde. Pored zahvata na središnjoj jezgri prokopan je još jedan obrambeni jarak na nižoj razini terena.

19 Szabo, Gj. (1920.): *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 114-115.

20 Dobronić, Lj. (2002): isto, 236.

21 Za posjed Račeša koristi se i naziv Rašaška.

22 CD III, 97-98; Dobronić, Lj. (2002.): *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb, 39.

zločina oduzeo zemlju.²³ Posjed Račeša graničio je s posjedom Lješnicom, a smjestio se istočno od posjeda Lješnice te se prostirao i na obronke Psunja. U izvorima se navodi kako se granica protezala i cestom *Ducauta* koja je vodila od *Potuza* (Psunja) do Rudine.²⁴ Darovnicu kralja Andrije II. na zemlje Lješnicu i Račešu potvrdio je kralj Ladislav 1272. godine.²⁵ U povijesnim izvorima rijetko nailazimo na podatke o povijesti ovog posjeda. Szabo je nije ubicirao, ali je spominje kao *prioratska utvrda Racessa*, u neposrednoj blizini utvrde Bijela Stijena.²⁶ U popisu župa Zagrebačke biskupije 1501./1507. godine spominje se župa *Rassa plebani*, za koju Buturac kaže da je bila dio posjeda Vranskog priorata sa sjedištem u Pakracu te da je na tom posjedu bilo i trgovište (*oppidum*).²⁷ Buturac spominje i brojne crkve u župi Svetačje pa tako i da se neke nalaze u blizini posjeda Raše.²⁸ Posjed Račeša (*Razosssa*, *Rassa*) spominje se u popisima poreza 1495. i 1507. godine kao veliko vlastelinstvo s trgovištem.²⁹ U *Rassi* se 1519. godine nalazio ban Petar Berislavić, a kasnije se spominje da je u vlasništvu plemića Tahija i knezova Zrinskih.³⁰

Morfološke, tipološke i strukturne odrednice

Lokalitet utvrde Račeša otkriven je u sklopu sustavnog rekognosciranja terena istočne i zapadne strane potoka Rašaške, čiji je vodotok obrastao visokim i niskim raslinjem. Raniju ubikaciju lokaliteta utvrde otežavala je vegetacija i nepristupačan teren koji je često plavljen bujicama potoka Rašaške, kao i činjenica da je ovaj prostor bio zahvaćen ratnim djelovanjima za vrijeme Domovinskog i Drugog svjetskog rata.³¹ Utvrda se nalazi na nekih 300 m južno od naselja Bobare, na istočnoj strani u blizini potoka Rašaške. Širi prostor na kojem je smještena utvrda okružuju zvjezdasto rasprostrte kose između kojih su usječene doline

23 Kukuljević Sakcinski, I. (1886.):17.

24 *..via descendens de Potuz ducit rudinam et est pro meta...*, CD III. 97-99.

25 CD VI, 7; Dobronić, Lj. (2002.): *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb, 39.

26 Szabo, Gj. (1920): *Sredovječni gradovi Hrvatske i Slavonije*: Zagreb, 116 -117.

27 Buturac, J. (1984):59.

28 Buturac, J. (1984.): Arhiđakonat Svetačje (Zinche), Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, Poseban otisak iz *Starine* Knjiga 59, Zagreb, 52-59.

29 Adamček-Kampuš i Adamček (1976.): *Popisi i obračuni u XV i XVI stoljeću*, Zagreb. Degmenčić, I. (1997.): *Požega i požeška županija u srednjem vijeku*, Požega 1227.-1977., 117.

30 Szabo, Gj. (1909.): Lijesnica, historijsko-geografska studija, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, sv.X. 1908/9.*, Zagreb, 45.

31 U razdoblju Drugog svjetskog rata obronci Psunja bili su obuhvaćeni ratnim djelovanjem. Prema kazivanju starijih stanovnika, područje istočno od sela Bobare na obroncima Papuka i danas se vodi kao sumnjiv prostor koji je kontaminiran minama zaostalim iz Drugoga svjetskog rata.

gorskih potoka koji raščlanjuju obronke Psunja. Osim potoka Rašaške, ostali vodotoci u blizini utvrde su Sloboština, Rogoljica, Orišac i Točak.

Tek nakon uklanjanja visokog raslinja mogla se u cijelosti utvrditi veličina utvrde. Vidljivi ostatci utvrde zauzimaju prostor veličine otprilike 98 x 54 m. Građevna struktura utvrde nije se sačuvala.³² Utvrda se sastojala od ovalne središnje jezgre veličine 54 x 38 m, orijentacije zapad – istok, jednog većeg ovalnog odsječka, vjerojatno barbakana, veličine 40 x 14 m te vjerojatno od 3 obrambena jarka i nasipa koji se nisu sačuvali ni na sjeveroistočnoj, ni na južnoj strani, ni na zapadnoj strani. U pogledu vrste terena radi se o kombiniranom tipu utvrde smještenom na 247 m n/v. Za sustav obrane utvrde korištena je voda u obrambenim opkopima iz potoka Rašaške. Ovakvi kombinirani tipovi utvrda koriste fortifikacijske elemente nizinskih utvrda (obrana vodom u opkopima) i visinskih utvrda (sustav pasivne obrane). Postoje neke naznake na terenu da voda, osim kada je prijetila opasnost od neprijatelja, nije bila tijekom cijele godine u grabama. Voda se propuštala zasebnim regulacijama, posebno za vrijeme proljetnih plavljenja uslijed velikih kiša i novonastalih bujica potoka Rašaške.³³ Ovdje treba napomenuti da se voda, osim za obranu od neprijatelja, vjerojatno koristila i za gospodarske svrhe, za poljodjelstvo i za uzgoj stoke.³⁴ Središnja jezgra utvrde ovalnog je oblika veličine 54 x 38 m. Na jezgri se u šuti naziru obrisi urušenih zidova veće pravokutne građevine veličine otprilike 36 x 18 m. Građevina je imala orijentaciju sjever – jug, prateći tako dužim stranicama perimetralnih zidova oblik ovalne jezgre. Na istočnoj strani pretpostavljene pravokutne građevine, s njezine vanjske strane, naziru se ostatci zidova objekta veličine otprilike 10 x 10 m koji su rizaritno istaknuti u odnosu na longitudinalni oblik pravokutne građevine. Ovalnu jezgru utvrde okružuje obrambeni jarak širine otprilike 13 – 14 m, dubine 2,5 – 3 m. Obrambeni jarak nije se sačuvala na istočnoj strani, gdje je s vremenom zatrpan i poravnat. Na zapadnoj strani nalazi se povećani odsječak

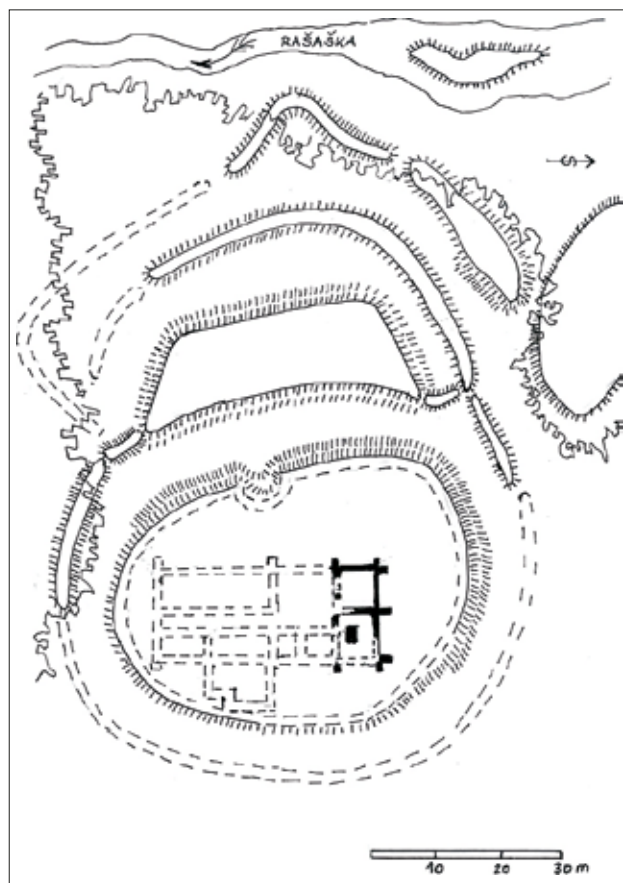
32 Kao i kod mnogih srednjovjekovnih plemićkih gradova i utvrda, i ovdje je lokalno stanovništvo koje je živjelo u neposrednoj blizini koristilo građevinski materijal (kamen, opeke) s ruševina tih utvrda za izgradnju svojih stambenih i gospodarskih objekata. U selu Bobare, Donji Rogolji, u temeljima mnogobrojnih stambenih i gospodarskih objekata pronađen je veći broj klesarski obrađenih kamenih blokova klesanaca. Jedan dio kamenog materijala koristio se za izgradnju mlinova nizvodno na potoku Rašaška u 19. stoljeću.

33 I danas u rano proljeće često dolazi do izljevanja potoka Rašaške nakon velikih kiša i otapanja snijega na obroncima Psunja.

34 Istočno od fortifikacijskog sklopa utvrde Račeša, na prostoru koji se i danas koristi kao livada za ispašu stoke, u zemlji se nazire dosta građevinskog materijala – kamenja. Riječ je o tvrdom terenu na kojem su se mogli nalaziti gospodarski objekti (konjušnice) i drugi pomoćni gospodarski objekti koji su služili za život templarima na ovom području.

veličine otprilike 40 x 14 m, blago skošenih bočnih stranica. Tlocrtni oblik odsječka i njegova pozicija na terenu ukazuju na mogućnost da je imao obrambenu funkciju zaštite zapadnog boka središnje jezgre utvrde. Odsječak okružuje graba širine otprilike 13 – 14 m te nasip debljine 3 – 4 m i visine 1,5 m. S obzirom na poziciju velikog ovalnog odsječka te na nešto veći prostor na zapadnoj strani središnje jezgre, do početka obrambenog jarka, pretpostavka je da se na toj strani mogla nalaziti jedna ili dvije branič-kule. Nasip se nije sačuvao na sjevernoj, južnoj i istočnoj strani utvrde. Prema potoku utvrda je imala još jednu grabu širine 5 m te još jedan obrambeni nasip debljine otprilike 5 m, čiji su ostatci vidljivi samo na sjeverozapadnoj strani utvrde. Uslijed višestoljetnog plavljenja potoka Rašaške ovaj nasip je u potpunosti nestao (sl. 3, 4).

Posebno značenje i vrijednost ovog križarskog lokaliteta proizlazi iz dosadašnjih rezultata arheoloških iskapanja u kampanji 2015. godine, koji nadmašuju sva očekivanja u pogledu građevne strukture i upotrebe materijala za građenje fortifikacije. Utvrda Račeša građena je u cijelosti od klesanih blokova kamena pješčenjaka. Klesarska obrada kamena, oblikovanje arhitektonskih detalja i upotrijebljenih profilacija ukazuju da je riječ vjerojatno o utvrdi iz prve polovine 13. stoljeća, kada se templari spominju kao vlasnici zemlje Račeša. Arheološkim iskapanjima tijekom 2015. godine, na sjeveroistočnoj strani ovalne jezgre utvrde, u sondi K.A 1 otkriveni su zidovi dviju prostorija koje pripadaju pravokutnoj građevini 38 x 16 m. Zapadna prostorija (P I) veličine je 5,70 x 4,75 m. Prostorija je zidana klesancima, klesarski kvalitetno obrađenim blokovima od kamena pješčenjaka. Debljina zida prostorije iznosila je od 106 do 112 cm. Vanjsko i unutrašnje lice zida nije bilo završno žbukano. Zapadna kvadratična prostorija (P I) na svojim je uglovima bila ojačana kontraforima dužine 125 cm, što ukazuje na to da je prostorija bila presvođena križnim svodom. Tijekom istraživanja pronađena su dva ulomka dijagonalnog svodnog rebra križnog svoda veličine 31,6 x 25 x 21 cm. Rebra su klesana vrlo kvalitetno i profilirana bademastom profilacijom sa skošenjima sa strane. Različite varijacije bademastih profilacija sa zaliscima ili s bočnim skošenjima na svodnim rebrima prisutna su na crkvama koje su građene tijekom 13. stoljeća (dominikanska crkva u Čazmi,³⁵ cistercitska crkva u Topuskom,³⁶ kapela sv. Filipa i Jakova u Medvedgradu, franjevačka crkva sv. Duha u Požegi, dominikanska crkva sv. Lovre u Požegi, crkvice u Golubiću kod Bihaća, sv. Petra u Novom Mjestu kod

3 Situacija – templarska utvrda Račeša (crtež: R. Ivanušec, 2014.)

Layout – Templar fortress Račeša (drawing: R. Ivanušec, 2014)

Zeline,³⁷ franjevačka crkva sv. Antuna Padovanskog u Našicama).³⁸ Budući da visina rebra iznosi 31,6 cm, ovo nam ukazuje na to da je prilikom oblikovanja svodnog rebra korištena bečka stopa³⁹ (sl. 5, 7).

Arheološkim iskapanjima istočno od ove prostorije otkriveni su djelomično očuvani zidovi još jedne prostorije nešto većih tlocrtnih dimenzija: 7,60 x 4,90 m. Ova pravokutna prostorija, osim po svojoj veličini u odnosu na prostoriju (P I), razlikuje se i po debljini zidova i drugačijoj klesarskoj obradi kamena. Vanjsko lice kamenih blokova klesanaca bilo je klesano rustikalno tehnikom *špičenja*. Zidovi u objema prostorijama nisu bili ožbukani. Zidovi pravokutne prostorije (P II) imaju debljinu od 112 do 135 cm, što je debljina istočnog zida prostorije. Pravokutna prostorija (P II) ima također na svojim uglovima kontrafore dužine od 155 do 165 cm, što dokazuje da je bila također presvođena križnim svodom sa svodnim rebrima

37 Horvat, Z. (1992): *Katalog gotičkih profilacija*, Zagreb, 74.

38 Ivanušec, R. (2010): *Franjevačka crkva sv. Antuna Padovanskog u Našicama – konzervatorsko istraživanje i obnova*, Našice, 73-74.

39 Bečka stopa 1' dijeli se na 12" palaca veličine 2,63 cm. Bečki hvat 1° = 6'x31,6 cm = 189,6 cm.

35 Horvat, Z. (1980): Dominikanska crkva u Čazmi, *Vijesti muzealaca i konzervatora*, Zagreb, 2: 13-14.

36 Horvat, Z. (1967/68): Topusko – pokušaj rekonstrukcije tlocrta, Posebni otisak Zbornika *Peristil*, Zagreb 10/11: 14.

4. Zračna snimka utvrde Račeša (foto: M. Huculjak, 2014.)
Air shot of the fortress Račeša (photo: M. Huculjak, 2014)

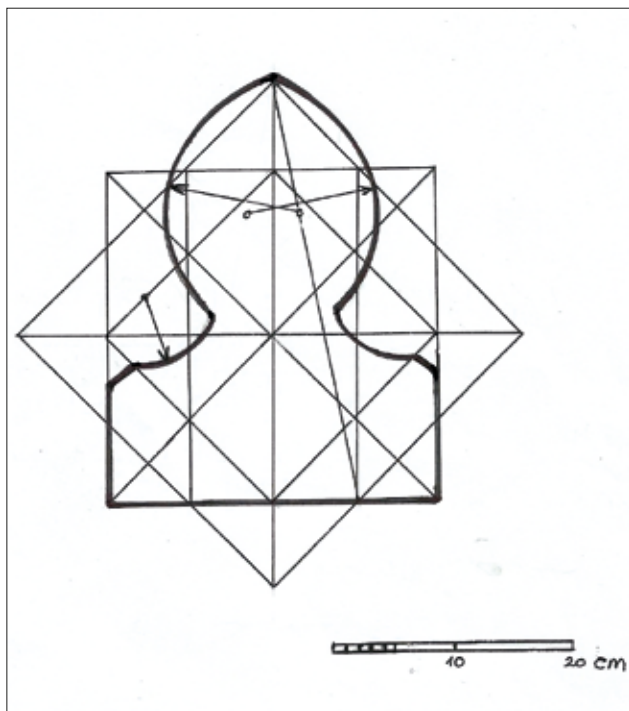
koja su profilirana bademastom profilacijom. U sredini prostorije pronađen je postament u obliku pravokutnika veličine 224 x 146 cm, zidan klesancima završne rustikalne obrade. Postament se sačuvao u visini 120 – 130 cm. Zidani postament postavljen je tako da svojim dužim stranicama prati tlocrtni oblik pravokutne prostorije. Unutar nje, oko samog postamenta, otkriven je veći broj ukopnih mjesta. Na temelju rezultata dosadašnjih istraživanja i analize strukture zidova zaključeno je da je prostorija (P II) dograđena na zapadnu prostoriju (P I) vrlo rano, vjerojatno već u 13. stoljeću. U njoj je oko pravokutnog postamenta otkriveno 6 kosturnih ukopa koji se grupiraju oko postamenta, čime je zapravo uvjetovana i orijentacija ukopa. Kosturni su ukopi bez tragova lijesova i s malo priloga. Samo u jednome od njih, GR-10, koji je ležao ispod nadgrobne stele, nađeno je nekoliko niti, možda ostataka tkanine, i nekoliko metalnih kopčica s odjeće (sl. 6, 7). Osim ukopnih mjesta u prostoriji (P II) pronađena je i templarska nadgrobna ploča s urisanim templarskim (križarskim) simbolima. Nadgrobna ploča od pješčenjaka, veličine 184 x 66 x 18 cm, otkrivena je s južne, uže strane postamenta. U gornjem dijelu nadgrobne ploče urisana je ruka koja drži tordiranu baklju, a iznad ruke templarska

zastava s templarskim križem koji je prema tragovima boje bio obojen crvenom bojom⁴⁰ (sl. 6).

Arheološkim istraživanjima središnje jezgre (2012. – 2015.) u arheološkim cjelinama prikupljeni su mnogobrojni nalazi keramike, metala i kamena. Prikupljeni ulomci keramike pripadaju uglavnom kuhinjskim posudama (lonci i zdjele) i stolnom posudu (čaše, vrčevi i sl.). Na lokalitetu su pronađeni brojni metalni nalazi među kojima izdvajamo brončanu apliku (sl. 7a) s reljefnim prikazom grifona u sredini. Bliže analogije aplici nalazimo među nalazima s Ružica grada.⁴¹ Pronađeni su i dijelovi obuće, noževa, razne karike – dijelovi nekog oruđa i alata, dijelovi konjske opreme (karike za pričvršćivanje sedla) i vojne opreme (strelice).

40 Simbolika kompozicije iščitava se u prikazu dvaju atributa, zastave s templarskim križem koja simbolizira vjernost, odanost Bogu i strogim pravilima viteškog templarskog reda. Drugi simbol je plamteća baklja koja simbolizira svjetlo, snagu i moć te ustrajnost u borbi protiv nevjernika. Ispod ove ploče nalazio se kosturni ukop G-10 položen u grobnu raku. Više saznanja o kosturnom ukopu saznat ćemo nakon analize metodom ¹⁴C.

41 Radić, M. – Bojčić, Z. (2004.): *Srednjovjekovni grad Ružica*, Muzej Slavonije Osijek, Osijek; Smičiklas, T., *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. III (1905), V (1907), IX (1911), XIII (1915), XIV (1916), JAZU, 70.

5 Kvadrangulacija dijagonalnog rebra križnog svoda, templarska utvrda Račeša – prostorija P1 (crtež: R. Ivanušec, 2015.)

Quadrangulation of cross vault diagonal rib, Templar fortress Račeša - room P1 (drawing: R. Ivanušec, 2015)

6 Dijagonalno rebro križnog svoda, templarska utvrda Račeša – prostorija P1 (foto: R. Ivanušec, 2015.)

Cross of a vault diagonal rib, Templar fortress Račeša - room P1 (photo: R. Ivanušec, 2015)

Keramički i metalni nalazi datiraju se u razdoblje između 13. i 15. stoljeća.⁴²

LOKALITET TEMPLARSKJE UTVRDE CAGE – LJEŠNICA (*LESNISSA, LESNYCZA*)

Povijesni izvori navode posjed Ljesnicu (*Lesnissa, Lesnycza*) 1210. godine, kada kralj Andrija II. daruje templarima zemlje Ljesnicu i Rašašku u Požeškoj županiji. Ljesnicu (*Lesnissa*) je templarima oporukom, uz odobrenje kralja, ostavio palatin Chepano Bachiensis.⁴³ Ljesnica je bila velik posjed koji se protezao od Pšunjskog prigorja na sjeveru do Save na jugu te na istok do Starče, a na zapadu mu je granicu činio potok Ljesnica (danas Sloboština).⁴⁴ Kroz srednji vijek Ljesnica je bila granica između Pečujske i Zagrebačke biskupije,⁴⁵ a utvrđena je ispravom kralja Andrije II. iz 1235. godine.⁴⁶ Szabo i Andrić su mišljenja kako je ta isprava vjerodostojna u opisu međa, za razliku

od mađarske historiografije.⁴⁷ Izvori u više navrata navode kako je tijekom srednjega vijeka činila i granicu između Križevačke i Požeške županije.⁴⁸ Posjed Lješnica spominje se i 1239. godine kada je pečujski biskup Bartol svjedočio oko izmirenja hercega Kolomana i templarskog reda u svezi desetine koja treba pripasti templarima ako se na tom posjedu pronađe zlato ili srebro.⁴⁹ Ukidanjem templarskog reda 1312. godine, njihov posjed Ljesnica prelazi u ruke ivanovaca.⁵⁰ Nešto kasnije vlastelinstvo Lješnica, pod nazivom *Lesnahegh*, navodi se u popisima poreza 1495. i 1507. godine.⁵¹

Morfološke, tipološke i strukturne odrednice

Lokalitet križarske utvrde Cage – Lješnica nalazi se na južnom nabrđu Pšunjskog gorja, istočno od naselja Cage i prometnice Okučani – Pakrac. Utvrda se nalazi u šumi i bila je obrasla gustom šikarom, što je dodatno onemogućavalo

42 Mihaljević, M. – Ivanušec, R. (2012.): *Elaborat izvješće o arheološko-konzervatorskim istraživanjima Rašaške (Dosje lokaliteta, KO.Slavonski Brod, AO. Gradski muzej Nova Gradiška).*

43 CD III, 97-98.

44 Szabo, Gj. (1909.): Ljesnica, historijsko-geografska studija, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, sv. X. 1908/9.*, Zagreb; CD III, 445.

45 Klaić, N. (1990.): 267 (karta).

46 CD III, 445.

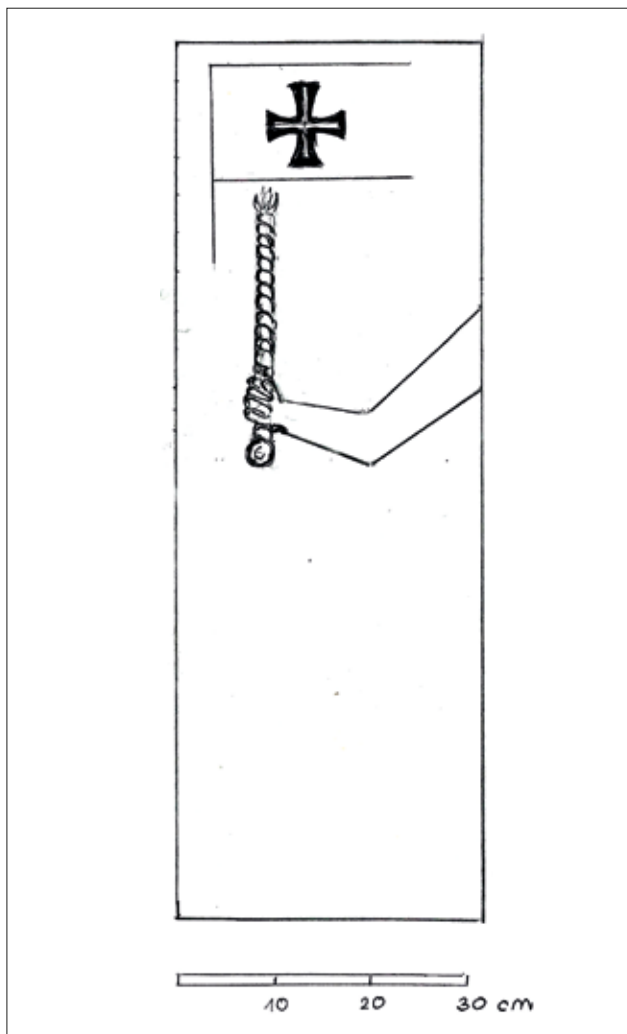
47 Szabo, Gj. (1909.): Ljesnica, historijsko-geografska studija, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, sv.X. 1908/9.*, Zagreb; 45; Andrić, S. (1998.): Benediktinski samostan Sv. Mihovila Arkandela na Rudini, *Zlatna dolina 4*, 34-35.

48 Szabo, Gj. (1909.): 44; Andrić, S. (1998.): Benediktinski samostan Sv. Mihovila Arkandela na Rudini, *Zlatna dolina 4*.

49 CD IV, 80-81; Dobronić, Lj.

50 Dobronić, Lj. (2002.): 131.; Marković, M. (2002.): 405.

51 Adamček, J. (1977.): *Požega i požeška županija u srednjem vijeku*, Monografija Požege: 111-120, Slavonska Požega.

7 Nadgrobnja templarska ploča – prostorija P II (crtež: R. Ivanušec, 2015.)
Templar tombstone plate – room P II (drawing: R. Ivanušec, 2015)

ranije rekognosciranje i sagledavanje cjelovitog prostora i konfiguracije terena.⁵² Lokalitet utvrde nalazi se na 267,5 m n/v na grebenu duljine 140 m prosječne širine 50 m, koji je na tri mjesta presječen poprečnim obrambenim jarcima. S obzirom na vrstu terena, radi se o gorskoj utvrđi koja je bila branjena bočnim strmim bokovima i obrambenim jarcima (sl. 8, 9).

Sama duljina grebena ukazuje da se radi o izduljenom položaju utvrde koji često susrećemo tijekom 13. i 14. stoljeća (Gradišće kod Margečana, Grebengrad, Požega, Stari grad kod Ružice, Steničnjak, Zrin, Medvedgrad, Jelengrad, Ilok). Križarska utvrda Cage – Lješnica sastojala se od dviju jezgri i jednog manjeg odsječka na istočnoj strani grebena. Na središnjoj jezgri ovalnog oblika veličine 40 x

52 Na inicijativu Konzervatorskog odjela Slavonski Brod i Gradskog muzeja Nove Gradiške, u 2015. općina Okučani prihvatila je zamolbu za raščišćavanje ovog lokaliteta od visokog raslinja kako bi se mogla izraditi konzervatorska dokumentacija za njegovu registraciju odnosno pripremiti teren za buduća arheološka iskapanja.

7a Račeša, metalna aplika, 14. – 15. st. (foto: D. Doračić)
Račeša, metal application, 14.-15.st. (photo: D. Doračić)

35 m, uz njezinu južnu stranu, naziru se ostatci zidova pravokutne građevine veličine otprilike 24 x 12 m. Građevinu je okruživao obrambeni zid koji je po uzdužnoj osi dijelio središnju jezgru na dva dijela. Iz same projekcije tlocrta zidova ovog fortifikacijskog sklopa, pretpostavljamo da je građevina imala tlocrt „romaničkih kaštela“ čiji su tlocrtni oblici određeni osnovnim geometrijskim oblicima: pravokutnikom, kvadratom, rjeđe trokutom. Ovi kompaktni tlocrti, uglavnom s branič-kulama, često su korišteni u razdoblju 13. stoljeća.⁵³

Kompaktnost tlocrta izražena je i pozicijom obrambenog zida koji se nalazi na otprilike 5 m od sjevernog zida pravokutne građevine. Ovaj odijeljeni prostor s uzdužnim zidom središnje jezgre i pravokutnom građevinom imao je dimenzije otprilike 40 x 20 m (sl. 9).

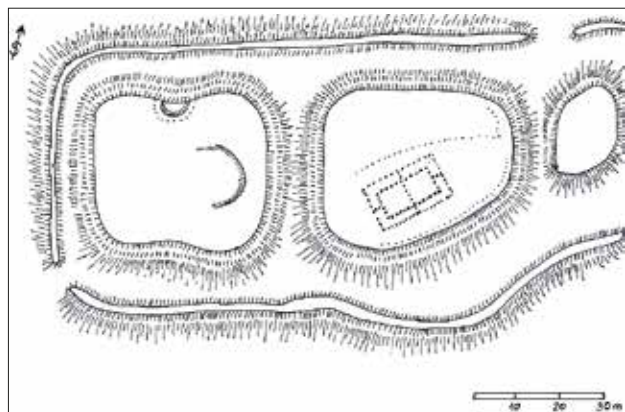
Iako nisu provedena arheološka istraživanja, pretpostavka je da je prilikom građenja križarske utvrde Cage – Lješnica korišten omjer M 1:2, koji je često u uporabi tijekom 13. i 14. stoljeća na cistercitskoj sakralnoj arhitekturi, ali i na drugim građevinama koje su podizane pod njihovim utjecajima, uobičajenim načinima građenja.⁵⁴ Omjer M 1:2 vjerojatno je korišten i na templarskoj utvrđi Račeša u utvrđivanju tlocrta pravokutne građevine 36 x 18 m. S obzirom na veličinu središnje jezgre, možemo pretpostaviti da je ona vjerojatno imala jednu branič-kulu, na istočnoj

53 Horvat, Z. (2008.): Pozicije burgova tijekom 13.-15.st., *Prostor*, Zagreb, 1(35): 28.

54 Osim ovog omjera često se koristi i egipatski ili Pitagorin trokut stranica 3:4:5. Nakon izgradnje cistercitske opatije u Kutjevu 1232. na mnogim objektima Požeške kotline i šire koji su građeni tijekom 13. i 14. st. primjetne su neke cistercitske značajke u jednostavnosti, odabiru tipa profilacija i primjeni određenih kompozicijskih postupaka.

8 Zračni snimak utvrde Cage – Lješnica (foto: M. Hucaljuk, 2015.)
Air shot of the fortress Cage – Lješnica (photo: M. Hucaljuk, 2015)

9 Situacija – tlocrt utvrde Cage – Lješnica (crtež: R. Ivanušec, 2015.)
Layout – ground plan of the fortress Cage – Lješnica (drawing: R. Ivanušec, 2015)

strani, u osi ovalnog manjeg odsječka.⁵⁵ Zapadno od središnje jezgre nalazi se povećana zapadna jezgra utvrde kvadratičnog tlocrtnog oblika zaobljenih uglova. Veličina te jezgre je otprilike 35 x 35 m. Na ovoj jezgri nema vidljivih ostataka urušenih zidova, što upućuje na zaključak da su tu mogli biti smješteni gospodarski i pomoćni objekti. Na njezinoj sjevernoj strani, uz vanjski rub, na polovini jezgre, nalazi se ulegnuće polukružnog oblika širine otprilike 10 m. Isto plitko ulegnuće veličine 15 m nalazi se u središnjem dijelu jezgre i locirano je više prema središnjoj poprečnoj grabi. Sustav obrane utvrde egzistirao je putem obrambenih jaraka, odnosno poprečnih graba poprilične dubine. Najdublja graba, dubine otprilike 8-10 m, odjeljuje dvije središnje jezgre. Graba prema manjem istočnom odsječku ima dubinu od nekih 5 do 7 m. Cjeloviti fortifikacijski sklop utvrde bio je branjen okolnim vanjskim zidom koji je danas vidljiv u visini od 2 do 3 m. Debljina tog zida nije na svim pozicijama ista i kreće se od 2 do 4 m. Utvrda je mogla imati palisadni zid od okomito postavljenih balvana koji je u donjoj zoni postavljen u supstrukciju od nabijene zemlje i kamena. No, tek će arheološka iskopavanja potvrditi od kojih je materijala bila sačinjena vanjska obrambena zidina utvrde. U odnosu na templarsku utvrdu Račeša, za koju se može već sada reći da je građena izrazito kvalitetno, s klesanim kamenim blokovima od kamena pješčenjaka, na prostoru križarske utvrde Cage nisu pronađeni takvi pomno i kvalitetno obrađeni klesanci od kamena pješčenjaka. Na prostoru utvrde pronađeno je dosta heterogenog građevinskog materijala, riječnog zaobljenog kamena i ono što je karakteristično, dosta rimskih opeka i *tegula* koje su vjerojatno preuzete s antičkog lokaliteta Cage – Benkovac. Antički lokalitet s

55 Branič-kula kod utvrda 13. i 14. stoljeća gradi se na najugroženijem položaju otkud prijeti najveća opasnost od neprijatelja. S obzirom na tlocrt središnje jezgre, koja je najuža prema istoku i manjem odsječku, te na plitki nagib grebena na istočnoj strani, pretpostavka je da se ona nalazila uz istočni rub središnje jezgre.

ostatcima rimskih vila nalazi se na udaljenosti otprilike 1 km sjeverozapadno od lokacije utvrde Cage – Lješnica.⁵⁶ Korištenje građevinskog materijala s ruševina starijih građevina vrlo je čest slučaj u razdoblju srednjeg vijeka. Ono što je specifično za križarsku utvrdu Cage – Lješnica jest činjenica da se u njezinoj blizini nalazi srednjovjekovni lokalitet (*gradište*) s grobljem za koje se pretpostavlja da pripada viteškim križarskim redovima templarima i ivanovcima. Lokacija srednjovjekovnog gradišta s grobljem udaljena je 254 m sjeveroistočno od utvrde na kraju grebena do koje se lako dolazi stazom. Tlocrtni oblik groblja je istostranični trokut stranica duljine otprilike 60 – 70 m. Na prostoru groblja nakon uklanjanja visokog raslinja otkriveno je ukupno 30 kamenih nadgrobnih spomenika od koji su neki u potpunosti utonuli u zemlju, dok su se neki uspjeli očuvati. Nadgrobnici različitog su oblika, pločastog, kvadratnog sa skošenim završecima, poneki s natpisima i prikazima templarskih i ivanovačkih križeva. Neki od prikaza križeva urisani su u kamen, a neki su izvedeni u formi plitkog reljefa (sl. 10).

Istočno od groblja prostire se ovalna jezgra veličine 115 x 75 m koja je izdignuta 1 m u odnosu na nivo terena groblja. Ovalnu horizontalno poravnatu jezgru okružuju strmi bokovi, poglavito na sjevernoj i istočnoj strani, što znači da se radi o pomno odabranoj obrambenoj lokaciji koja je bila branjena prirodnom konfiguracijom terena. U povijesnim izvorima spominje se lokacija neke utvrde u šumama Ljesnice.⁵⁷ Vjerojatno kasnije, u drugoj polovini 13. stoljeća, izgradnjom utvrde Cage, ali i dalje tijekom 14. i 15. stoljeća ova se pozicija mogla koristiti kao pomoćna fortifikacija, promatračnica, odnosno pomoćno drveno utvrđenje pokraj kojeg je formirano

56 Gorenc, M., Damevski, V., Džajić, Z. (1985): Katalog izložbe, Nova Gradiška, Džajić, Z. (1989): Novogradišćansko područje u predhistoriji i antici, Nova Gradiška (*katalog izložbe*).

57 CD III; Dobronić, Lj. (2002.): *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb, 39.

10 Križarsko groblje (?) – nadgrobni templarski spomenik (crtež: R. Ivanušec, 2015.)

Crusaders' cemetery (we assume) - Templar tombstone monument (drawing: R. Ivanušec, 2015)

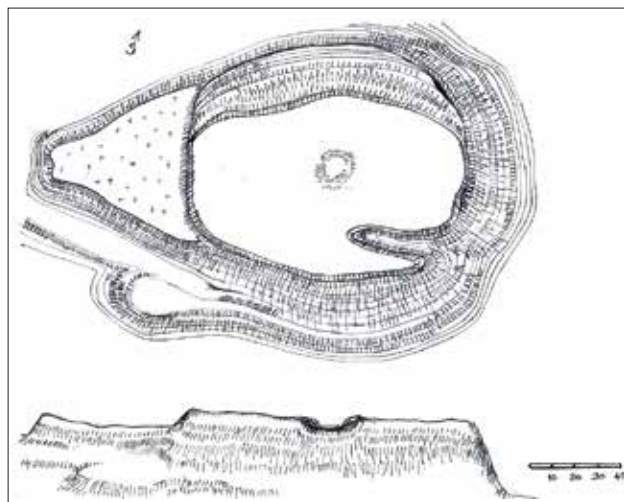
njihovo groblje. U prilog toj pretpostavci svjedoče karakteristična, još i danas vidljiva ulegnuća, na kojima su se mogli nalaziti fortifikacijski objekti. Prvo je ulegnuće kružnog oblika promjera 8 – 9 m i nalazi se točno na sredini ovalne jezgre, drugo ulegnuće je ustvari umjetno formirani rubni usjek, smješten na jugoistočnoj strani utvrde uz sam rub ovalne jezgre, veličine otprilike 35 x 12 m te dubine 2 m (sl. 11).

LOKALITET UTVRDE SV. IVAN TRNAVA (GORNJI BOGIČEVCI)

Povijesni izvori iz 1328. godine navode kralja Karla I. Anžuvina koji je proveo razmjenu posjeda s priorom ivanovačkog reda Filipom de Gragnanom. Ivanovci su razmjennom dobili posjede Starču i Trnavu (*Ztharcha et Thornowa*) u Požeškoj županiji za svoje posjede čičanskog preceptorata.⁵⁸ Ivanovci su na tim posjedima sagradili utvrdu koja se 1361. spominje u jednoj povelji tadašnjeg priora. Među poglavari-
ma u prioratu, spominje se i ...*brat Petar, naš kaštelan utvrde svetog Ivana i preceptor u Rasošju*.⁵⁹ Rasošje je bilo ivanovački posjed u istoj okolici, iz čijega je imena vjerojatno izvedeno

58 CD IX, 380; Matković, M. (2013.): *Kasnosrednjovjekovne utvrde novogradiškog kraja*, Diplomski rad, Zagreb.

59 CD XIII, 153-154.

11 Crtež gradišta s pozicijom groblja s ostacima fortifikacije i groblja (crtež: R. Ivanušec, 2014.)

Drawing of fortified settlement with the position of the cemetery and remains of the fortification and cemetery (drawing: R. Ivanušec, 2014)

ime potoka Rašaška (između Pakraca i Okučana). Važnost tog posjeda vidljiva je iz činjenice da je u njemu bilo sjedište jednoga od preceptora (mjesnih poglavara) ivanovačkog reda. „Utvrda svetog Ivana“ (*castrum sancti Johannis*) nalazila se na posjedu Trnavi, gdje su je ivanovci sagradili nakon razmjene posjeda 1328. godine. Kada se na početku 15. stoljeća tadašnji ivanovački prior Emerik Bebek svrstao među protivnike kralja Žigmunda Luksemburgovca, jedan od kralju odanih velikaša, Ivan Morovički, silom je 1403. zaposjeo „utvrdu Trnavu“ (*castrum Tornow vocatum*) i istjerao iz nje priorovo ljudstvo. Pri opsadi utvrde sam je Morovički bio teško ranjen strijelom u glavu, a poraženi kraljevi protivnici povukli su se u Bosnu.⁶⁰ Nakon toga utvrda se više ne spominje, pa možemo pretpostaviti da je u tim borbama vjerojatno bila razorena. Posjed Trnava ostao je u rukama ivanovaca te se potkraj srednjega vijeka spominje među imanjima priorata, u poreznim popisima iz 1495. i 1507. godine.⁶¹ Heller 1400. godine posjed Trnavu spominje pod nazivom *Torna domus sancti Johannis*.⁶²

Morfološke, tipološke i strukturne odrednice

Lokalitet utvrde Sv. Ivan Trnava (*castrum sancti Johannis Tornow*) nalazi se jugoistočno od naselja Gornjih Bogičevaca

60 CD.VI, Butorac, J.(2004.): 79; Ivanušec, R. (2013.): *Neke srednjovjekovne utvrde Brodsko-posavske županije*: (Petnja, Šagovina, Bijela Stijena, ivanovačka utrda Sv. Ivan Trnava – Gornji Bogičevci, kaštel Cernik, kaštel Podvrško): (katalog izložbe).

61 Adamček-Kampuš i Adamček (1976.): *Popisi i obračuni u XVI i XVI stoljeću*, Zagreb. Požega i požeška županija u srednjem vijeku, grupa autora (1977.), Požega 1227.-1977., 117.

62 Heller, G. (1975):74 u (vidi *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Serija I, sv.1-5, Budimpešta 1885.-1908).

12 Zračna snimka utvrde Sv. Ivan Trnava (foto: M. Hucaljuk, 2013.)
Air shot of the circular fortress sv. Ivan Trnava (photo: M. Hucaljuk, 2013)

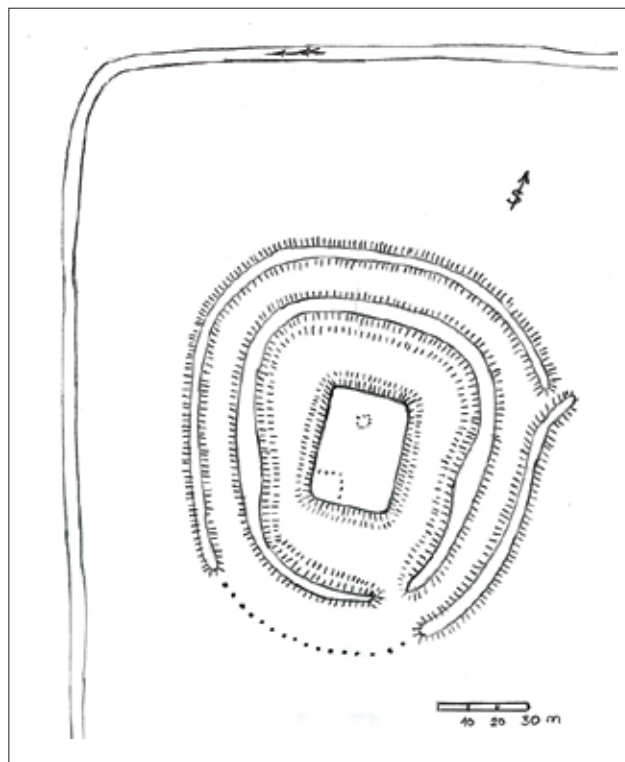
u nizinskom području nedaleko od potoka Starča. Građevni ostatci utvrde nisu se sačuvali tijekom proteklih stoljeća. S obzirom na položaj, riječ je o tipu nizinske utvrde koju je u srednjem vijeku vjerojatno okruživala močvara.⁶³ Zemljano barsko gradište bilo je branjeno dvama masivnim koncentričnim nasipima i opkopima koji su bili ispunjeni vodom⁶⁴ (sl. 12, 13). Kružna ili ovalna gradišta i utvrde kao tlocrtni oblik u građenju fortifikacija starijeg su podrijetla, čiji utjecaji sežu još od od ilirsko-keltskih vremena.⁶⁵ Neka kružna barska gradišta imaju kontinuitet trajanja od prapovijesnih razdoblja pa sve do srednjeg vijeka, prilagođavajući ih djelomično sustavima obrane. Kružni ili koncentrični tlocrti barskih gradišta na kojima su se nalazile utvrde nalazimo u nizinama Slavonije (Kolođvar, Levanjska Varoš odnosno Nevna kod Đakova) (sl. 14). Neki od tih lokaliteta nizinskih utvrda i gradišta uništeni su recentnim zahvatima obrađivanjem zemljišta (Krnđija, Gorjani, Podgorje).⁶⁶ U zapadnom dijelu Slavonije u okolici Nove Gradiške trajno su uništena neka nizinska kružna gradišta i utvrde kao što su Prvča i Jakuševa Gradina. Ove dvije utvrde bile su djelomično vidljive u svom tlocrtu sve do druge polovine 20. stoljeća. Kružne tlocrte gradišta i utvrda nalazimo i u zapadnom brdskom području Đakovštine (Ratkov Dol

63 Da se radi o izrazito podvodnom tlu, ukazuje konstantno zadržavanje vode u glavnom opkopu tijekom čitave godine, neovisno o izmjeni godišnjih doba i količini atmosferskih padalina.

64 S obzirom na uobičajni tlocrtni oblik kružnih barskih utvrda s jezgrama koje okružuju tri grabe, pretpostavljamo da je izvorno ova utvrda mogla imati i treći obrambeni opkop i nasip koji je s vremenom poravnat prilikom obrađivanja okolnog zemljišta.

65 Lovrenović, Ž., (1989): Srednjovjekovne gradine u Bilogori, Arheološka istraživanja u Podravini i kalničko-bilogorskoj regiji, Posebna Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb, 14: 139.

66 Karač, Z. (2014) : Srednjovjekovne utvrde i gradišta na području Đakovštine, rekognosciranje terena i topografija, *Ascender historim – Zbornik u čast Milana Kruheka*, Zagreb: 394-424.

13 Situacija – tlocrt utvrde Sv. Ivan Trnava (crtež: R. Ivanušec, 2013.)
Layout – ground plan of the fortress sv. Ivan Trnava (drawing: R. Ivanušec, 2013)

– Radanovac, Podgorje) te na obroncima Pšunja (Šagovina) (sl. 15) i Krndije (Crni potok – Gradište).⁶⁷

Osim u Slavoniji, gradišta kružnog tlocrta zastupljena su i u Podravini (Gorbonok kod Kloštra Podravskog, Komornica i dr.)⁶⁸ i na Bilogori (Stari grad – Čvrstec, Orlovac, Međurača, Stara Ploščica – Grčina i dr.)⁶⁹ Vanjski promjer križarske utvrde Sv. Ivan Trnava iznosio je 107,40 x 107,40 metara. U pogledu prostornih dimenzija ova utvrda ubraja se u skupinu većih koncentričnih gradišta i utvrda na području Slavonije. Središnja jezgra utvrde imala je čevrekutni oblik blago zaobljenih uglova. Veličina središnje jezgre iznosila je 38 x 24,20 m. Osim močvarnog i podvodnog tla i vode u grabama, sustav obrane ovisio je i o

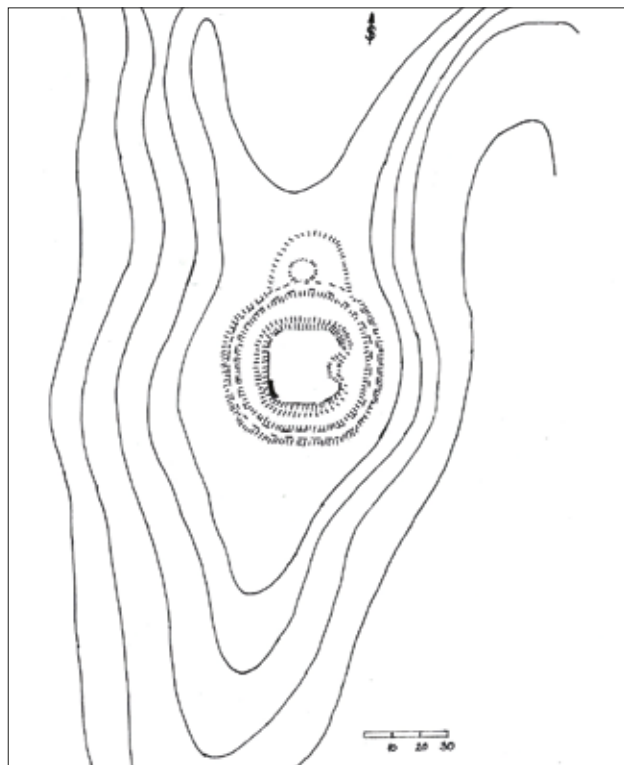
67 Ivanušec, R. (2010): Neke srednjovjekovne utvrde Brodsko-posavske županije, *Katalog izložbe ; Srednjovjekovno gorsko gradište Crni potok kružnog je tlocrta i nalazi se na 343 n/m, udaljeno 600 m od utvrde Bedemgrad. Kružna utvrda sastojala se od tri koncentrična obrambena jarka. U središnjem dijelu utvrde nalazila se kamenom zidana branič-kula kvadratnog tlocrta veličine 10,5 x 10,5 m. Vanjski promjer utvrde iznosio je 51,5 x 50,5 m. Na lokalitetu utvrde pronađeni su ulomci srednjovjekovne i prapovijesne keramike. (MK-UZKB- Konzervatorski odjel Osijek, Odjel dokumentacije i arhive).*

68 Lovrenović, Ž. (1985): Srednjovjekovne gradine u podravskoj regiji, *Podravski zbornik*, Koprivnica: 168-199.

69 Lovrenović, Ž. (1989): isto: 141-142, 143-144, 151, 156, 153, 159.

14 Zračna snimka kružne utvrde Kolođvar (foto: M. Topić, 2014.)
Air shot of the circular fortress Kolođvar (photo: M. Topić, 2014)

15 Situacija – kružni tlocrt utvrde Šagovina (crtež: R. Ivanušec, 2013.)
Layout – circular ground plan of the fortress Šagovina (drawing: R. Ivanušec, 2013)

jačini vanjskih obrambenih nasipa. Prvi masivni obrambeni nasip danas je većim dijelom deformiran i nejednake je debljine u rasponu od 6 do 7 m. Drugi nasip bio je upola tanji i debljina je iznosila otprilike 3 m. Dosadašnja arheološka istraživanja na četverokutnoj jezgri utvrde otkrila su značajniju količinu građevinskog materijala, manje količine riječnog zaobljenog kamena, ulomaka rimskih opeka, tegula i srednjovjekovnih opeka. Od nalaza arheoloških istraživanja posebno se izdvaja rimska tegula s prikazom samostrijela (sl. 16). U istraženim arheološkim slojevima pronađeno je vrlo malo srednjovjekovnih opeka, tek nekoliko cjelovitih komada romaničkih dimenzija 22 x 9 x 5 cm koje su karakteristične za razdoblje 13. stoljeća. Pored građevinskog materijala na jezgri utvrde i na obrambenim nasipima, u okolici utvrde su pronađeni i mnogobrojni ulomci srednjovjekovne keramike iz razdoblja 14. – 16. stoljeća.⁷⁰ Značajan je nalaz cjelovite keramičke čaše koja pripada čašama konkavna oblika koja se širi prema otvoru (sl. 17). Ukrašena je nizovima naglašenih rebara i oslikana crvenom bojom. Takve čaše mogu se datirati u 14./15. st., a primjeri takvih čaša pronađeni su na više kasnosrednjovjekovnih lokaliteta u Hrvatskoj.⁷¹

U ovoj fazi arheološkog istraživanja utvrde, mala količina građe i izostanak tragova zidova na jezgri ukazuju na pretpostavku da je utvrda Sv. Ivan Trnava vjerojatno bila građena kombinacijom zemlje i drva. Na području Slavonije

70 Prilikom rekognosciranja terena na parcelama južno od lokacije utvrde pronađena je prapovijesna kasnobrončana keramika. Pored kasnobrončane keramike na nekih 1,5 km na lokaciji pod nazivom Groblje pronađena je prapovijesna keramika starčevačke kulture.

71 Sekelj, Ivan i Tkalčec, T. (2002.): Kasnosrednjovjekovna keramika s nekih gradišta iz okolice Kutine i Garešnice, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 19/2002, 177 (T.5.5).

gradnja drvom bila je zastupljena do 14. stoljeća.⁷² Primjeri utvrda građeni od drva su Krndija, Ratkov Dol – Radanovac, vjerojatno plemićki grad u Gorjanima i u najranijoj fazi Virovitica, Ilok i Valpovo.⁷³

S obzirom na početne kampanje arheoloških istraživanja lokaliteta utvrde, za sada nemamo dovoljno podataka na temelju kojih bismo sa sigurnošću mogli odrediti izgled tog drvenog utvrđenja. Od tragova fortifikacija, prije početka istraživanja, evidentirano je samo kružno ulegnuće u sjevernom dijelu pravokutne jezgre, za koje se istraživanjem potvrdilo da je cisterna za vodu. Središnja jezgra utvrde vjerojatno je bila branjena jakim palisadama. S obzirom na blago povišenje terena u jugoistočnom uglu središnje

72 Tomičić, Ž. (2003): Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Újlaki), *Prilozi Instituta za arheologiju*, Zagreb, 20: 131-154.

73 Karač, Z. (1991): Gradište Ratkov Dol-Radanovac, srednjovjekovna utvrda kod Đakova, *Obavijesti arheološkog društva*, Zagreb, 1: 31-34; Karač, Z. (1991) Srednjovjekovna utvrda Krndija kod Đakova, *Obavijesti arheološkog društva*, Zagreb, 2:59-62; Regan, K. (2006): Gorjani – Srednjovjekovno sjelo plemićke obitelji Gorjanskih, *Scrinia Slavonica*, Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, 6: 132; Sekulić-Gvozdanović, Sena (1984): Srednjovjekovni burg – jezgra urbanizma kasnije Virovitice, *Virovitički zbornik 1234-1984*, Virovitica: 339-343; Horvat, Z. (2012): Analiza srednjovjekovne faze gradnje dvorca Odeschalchi, nekadašnjeg palasa Nikole Iločkog, kralja Bosne, *Prilozi Instituta za arheologiju*, Zagreb, vol/19, 2002.: 131-134.

16 Sv. Ivan Trnava, rimska tegula s crtežom samostrijela (foto: M. Mihaljević)

Sv. Ivan Trnava, Roman tegula with drawing of crossbow (photo: M. Mihaljević)

jezgre, vjerojatno se radi o poziciji nekog fortifikacijskog objekta utvrde, branič-kule ili drvene promatračnice. Debljina prvog nasipa 6 – 7 m ukazuje na to da se na njemu također nalazila palisada. Na drugom, tanjem obrambenom nasipu debljine 3 m vjerojatno su bile postavljene drvene zapreke od koso položenih zašiljenih drvenih kolaca. Utvrde koje su građene na podvodnim terenima i branjene močvarama imale su izrazitih problema s postavljanjem temelja, pa je kod njih veća primjena gradnje u drvu.⁷⁴ Drugi građevinski materijali, kao što su kamen i opeka, vjerojatno su se koristili za dodatno učvršćivanje bočnih stranica središnje jezgre i obrambenih koncentričnih nasipa koji su bili izloženi vodi.

ZAKLJUČAK

Posljednjih nekoliko godina u suradnji Gradskog muzeja Nova Gradiška i Konzervatorskog odjela u Slavanskom Brodu započeto je sustavno rekognosciranje srednjovjekovnih gradišta zapadnog dijela Brodsko-posavske županije kojim je terenski pregledana većina do sada poznatih lokaliteta srednjovjekovnih utvrda. Pored već poznatih lokaliteta srednjovjekovnih utvrda, rekognoscirana su neka područja za koja se pretpostavljalo da su moguće lokacije srednjovjekovnih utvrda. Iz te skupine svojim se karakteristikama posebno izdvajaju lokaliteti utvrda križarskih viteških redova templara i ivanovaca (Račeša, Cage – Lješnica, Sv. Ivan Trnava) koji su otkriveni u brdskom sjeveroistočnom dijelu općine Okučani, odnosno u ravničarskom dijelu susjedne općine Gornji Bogičevci.

Brojnost i rasprostranjenost lokaliteta križarskih viteških redova (Pakrac, Čaklovac, Račeša, Cage – Lješnica, Sv. Ivan Trnava) ukazuje na izrazito geostrateško značenje prostora južno od Psnja pa sve do rijeke Save u razdoblju srednjeg vijeka. Prema povijesnim izvorima križarski viteški redovi – templari na ove prostore dolaze već početkom 13. stoljeća. U isto vrijeme, ali i kasnije ovdje su prisutni i

17 Sv. Ivan Trnava, keramička čaša, 14. – 15. st. (foto: M. Mihaljević)
Sv. Ivan Trnava, ceramic glass, 14th-15th century (photo: M. Mihaljević)

ivanovci koji za sjedište svog preceptorata odabiru Pakrac – *castrum s Joannis de Pucruuch*. Povijesni izvori iz 13. stoljeća navode da su viteški križarski redovi uključeni u borbu s bosanskim hereticima (bogumilima), što je uz obranu hodočasnčkih puteva i prometnih koridora vjerojatno jedan od razloga brojnosti njihovih utvrda na relativno malom prostoru. Međusobna udaljenost 5 lokaliteta križarskih viteških utvrda iznosi 6,4 – 11,5 km.

Kako su arheološka istraživanja u početnoj fazi, za sada imamo samo preliminarnu sliku o morfološkim karakteristikama njihovih utvrda i fortifikacijskih građevina na tim lokalitetima. Međutim, već dosadašnja arheološka i konzervatorska istraživanja ukazuju na neke odrednice i specifičnosti zbog kojih utvrde Račeša i Cage – Lješnica možemo datirati u 13. stoljeće, a utvrdu Sv. Ivan Trnava u 14. stoljeće. Templarska utvrda Račeša mogla je biti građena i ranije, u prvoj polovini 13. stoljeća, na što nam ukazuje njezina vrlo rana obnova i pregradnja, koju možemo datirati u drugu polovinu 13. stoljeća, a koja je morala biti poduzeta nakon nekog većeg razaranja utvrde.

U pogledu tipoloških odrednica lokalitet križarske utvrde Račeša pripada skupini kombiniranih utvrda koje su smještene na brdovitim područjima, u blizini vode. Ovakve

.....
74 Horvat, Z. (2008.): isto, 31.

utvrde koriste za sustav obrane fortifikacijske elemente nizinskih i gorskih utvrda. S obzirom na smještaj u blizini potoka, središnja ovalna jezgra utvrde bila je branjena obrambenim opkopima koji su danas u većem dijelu uništeni, te masivnim ovalnim odsječkom na zapadnoj strani utvrde. Voda u obrambenim opkopima nije se nalazila svo vrijeme, već se propuštala zasebnim regulacijama, ovisno o prijetećoj opasnosti i izmjeni godišnjih doba. S druge strane, lokalitet križarske viteške utvrde Cage – Lješnica posjeduje sve karakteristike gorske utvrde i položaja koji koriste izduljene grebene koji su odijeljeni poprečnim grabama i branjeni na bočnim stranama strmim bokovima. Utvrda se sastojala od ovalne i kvadratične jezgre i jednog manjeg odsjeka. Izduljeni greben odjeljuje duboki poprečni obrambeni opkopi. Fortifikacijski sklop okruživao je s vanjske strane obrambeni zid. U odnosu na lokalitete koje se nalaze na brdovitom području (Račeša, Cage – Lješnica), lokalitet križarske ivanovačke utvrde Sv. Ivan Trnava pripada tipu nizinskih utvrda koje su bile u srednjem vijeku okružene močvarom. Sustav obrane bio je zasnovan na dvostrukim ili trostrukim opkopima u kojima se nalazila voda. Kružna ili ovalna gradišta i utvrde kao tlocrtni oblici u građenju fortifikacija starijeg su podrijetla i vuku svoje korijene još od ilirsko-keltskih vremena. Vanjski promjer gradišta iznosio je 107,40 x 107,40 m te je ovo jedno od većih koncentričnih gradišta na području Slavonije. Nizinsko (barsko) zemljano gradište sastoji se od četverokutne jezgre blago zaobljenih uglova veličine 38 x 24,20 m, koju okružuju dva masivna koncentrična nasipa i opkopa. Budući da je podignuta na podvodnom močvarnom terenu, vjerojatno na suhoj gredi, voda se nalazila u grabama očito tijekom cijele godine.

Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja i tlocrtnoj projekciji urušenih zidova, u usporedbi lokaliteta križarskih utvrda Račeša i Cage – Lješnica postoje neke sličnosti u primijenjenim tlocrtnim oblicima. Na jednoj i drugoj utvrdi, na njihovim jezgrama, bile su izgrađene pravokutne građevine omjera stranica M 1:2, na Račeši 36 x 18 m, na utvrdi Cage – Lješnica 24 x 12 m. Na pravokutnoj građevini utvrde Račeša, na njezinoj južnoj strani, nalazio se rizalitno istaknuti objekt veličine otprilike 10 x 10 m u odnosu na bočni zid građevine. Njegova veličina upućuje na pretpostavku da se vjerojatno radi o mogućoj poziciji branič-kule. Upotreba geometrijskog lika pravokutnika govori da su ove dvije utvrde vjerojatno imale „romanički kaštelni“ tip tlocrta kakve susrećemo tijekom 13. stoljeća. Takve utvrde najčešće su imale jednu ili dvije branič-kule. Veličina lokaliteta utvrda Račeša (98 x 54 m) i Cage – Lješnica (140 x 50 m) ukazuje na to da su se na prostoru utvrde ili u njihovoj blizini nalazili i gospodarski objekti (konjušnice i druge pomoćne zgrade). Na prostoru lokaliteta utvrde Račeša, zbog njezina smještaja u prostoru uz vodotok potoka Rašaške te zbog činjenice da je utvrda imala samo jednu

jezgru, gospodarski objekti bili su vjerojatno smješteni istočno od lokacije same utvrde. Na utvrdi Cage – Lješnica gospodarski objekti vjerojatno su se nalazili na kvadratičnoj jezgri zapadno od središnje ovalne jezgre.

Strukturne odrednice, općenito građevinski materijali primijenjeni u izgradnji ovih utvrda različiti su i variraju od izrazito kvalitetne građevne strukture zidova zidane klesancima od kamena pješčenjaka (Račeša), do upotrebe u najvećoj mjeri koherentnog građevinskog materijala (kamena i rimskih i srednjovjekovnih opeka) na lokalitetu križarske utvrde Cage – Lješnica. Kod treće križarske utvrde, Sv. Ivana Trnave kod Gornjih Bogičevaca, korišteno je drvo koje se najvećim dijelom koristilo kao građevni materijal za izgradnju utvrda na nizinskim močvarnim i podvodnim terenima.

Najznačajni nalaz arheološke kampanje 2015. jest otkriće zidova prostorija (P I i P II) pravokutne građevine na lokalitetu templarske utvrde Račeša, koji su po načinu zidanja i klesarskoj obradi kamena jedinstven primjer u građenju srednjovjekovnih fortifikacija na prostoru Slavonije, ali i šire. Po svemu sudeći, riječ je o kvalitetnoj arhitekturi koju su vjerojatno gradili strani majstori i klesarske radionice. Pored nalaza zidova fortifikacijske pravokutne građevine, pronađeni su i drugi vrijedni pokretni nalazi (dijagonalna svodna rebra profilirana bademastom profilacijom, templarska nadgrobna ploča, te mnogobrojni ulomci srednjovjekovne keramike, oružja, oruđa i sl.). Gledajući u cjelini unutar korpusa srednjovjekovne fortifikacijske arhitekture Hrvatske, arheološki lokaliteti križarskih utvrda Račeša, Cage – Lješnica i Sv. Ivan Trnava kod Gornjih Bogičevaca posjeduju izrazitu spomeničku vrijednost i arheološki potencijal za daljnje proučavanje i istraživanje njihove fortifikacijske arhitekture.

LITERATURA

- Andrić, S. (1998.): Benediktinski samostan Sv. Mihovila Arkandela na Rudini, *Zlatna dolina* 4, 11-57
- Andrić, S. (2005.): Područje požeške županije u srednjem vijeku, *Raukarov zbornik* (ur. Neven Budak, Zagreb, FF, Odsjek za povijest
- Adamček, J. (1977.): *Požega i požeška županija u srednjem vijeku*, Monografija Požege:111-120, Slavonska Požega
- Bösendorfer, J. (1910.): *Crtice iz Slavonske povijesti*, Osijek
- Buturac, J. (1934.): Župe požeškog arhidakonata g. 1332. – 1335., *Crtice, Bogoslovska smotra*, Vol. 22, No. 1, Zagreb
- Buturac, J. (1984.): Arhidakonat Svetačje (Zinche), Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, Poseban otisak iz *Starine*, Knjiga 59:52-59, Zagreb
- Buturac, J. (2004.): *Pisani spomenici Požege i okolice (1210.-1536.)*, Jastrebarsko
- Čoralić, L. (1997.): *Put, putnici, putovanja – Ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*, Zagreb
- Degmedžić, I. (1977.): *Požega i okolica, Studije o razvoju naselja*, Monografija Požege, Slavonska Požega, 99-120
- Dobronić, L. (1984.): *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Knjiga 406, Zagreb
- Dobronić, L. (1984.): *Viteški redovi – Templari i Ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb
- Dobronić, L. (2002.): *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb
- Džajić, Z. (1989.): *Novogradiško područje u predhistoriji i antici* (katalog izložbe), *Zavičajni muzej Nova Gradiška*
- Engel, P. (2001.): *Hungary in the Late Middle Ages*, CD-ROM izdanje, Budimpešta
- Gorenc, M. – Damevski, V. – Džajić, Z. (1975.): *Antičko ladanje i rimske vile u Benkovcu-Cagama*, (katalog izložbe), Nova Gradiška
- Gračanin, H. (2010.): Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj južnoj Panoniji, *Scrinia Slavonica* 10/2010., 9-69
- Gračanin, H. (2010.): Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj južnoj Panoniji, *Scrinia Slavonica* 10 (1), 9-69
- Heller, G. (1975.): *Comitatus Poseganensis*: 20, München
- Horvat, Z. (1967./68.): Topusko – pokušaj rekonstrukcije tlocrta, posebni otisak Zbornika *Peristil* 10/11, Zagreb
- Horvat, Z. (1980.): Dominikanska crkva u Čazmi, *Vijesti muzealaca i konzervatora*, Zagreb
- Horvat, Z. (1992.): *Katalog gotičkih profilacija*, Zagreb
- Horvat, Z. (2012.): Analiza srednjovjekovne faze gradnje dvorca Odescalchi, nekadašnjeg palasa Nikole Iločkog, kralja Bosne, *Prilozi Instituta za arheologiju*, Zagreb, vol/19, 2002., 131-134.
- Horvat, Z. (2008.): Pozicije burgova tijekom 13. – 15. st., *Prostor*, Zagreb, 1(35)
- Ivanušec, R. (2010.): *Franjevačka crkva sv. Antuna Padovanskog u Našicama – konzervatorsko istraživanje i obnova*, Našice
- Ivanušec, R. (2013.): *Neke utvrde Brodsko-posavske županije*, Zagreb (katalog izložbe)
- Karač, Z. (1/1991.): Gradište Ratkov Dol-Radanovac, srednjovjekovna utvrda kod Đakova, *Obavijesti arheološkog društva*, Zagreb
- Karač, Z. (2/1991.): Srednjovjekovna utvrda Krndija kod Đakova, *Obavijesti arheološkog društva*, Zagreb
- Karač, Z. (2014.): Srednjovjekovne utvrde i gradišta na području Đakovštine, rekognosciranje terena i topografija, *Ascender historim – Zbornik u čast Milana Kruheka*, Zagreb: 394-424.
- Karbić, M. (2005.): Posjedi plemićkog roda Borića bana do sredine XIV. stoljeća, *Scrinia Slavonica* 55: 48-61.
- Kempf, J. (1910.): *Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije*, Požega
- Klaić, N. (1990.): *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Globus, Zagreb
- Kukuljević, I. (1886.): *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*, Zagreb
- Lovrenović, Ž. (1985.): Srednjovjekovne gradine u podravskoj regiji, *Podravski zbornik*, Koprivnica: 168-199.
- Lovrenović, Ž. (1989.): Srednjovjekovne gradine u Bilogori, Arheološka istraživanja u Podravini i kalničko-bilogorskoj regiji, *Posebna izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb, 14: 139.
- Matić, T. (2009.): *Balkanski križonoše: ekonomska i politička uloga templara na hrvatskom prostoru*, Zavod za hrvatsku povijest, Vol. 41, Zagreb
- Marković, M. (2002.): *Slavonija – povijest naselja i podrijetlo stanovnika*, Golden Marketing, 494-496, Zagreb
- Matković, M. (2013.): *Kasnosrednjovjekovne utvrde novogradiškog kraja*, diplomski rad, Zagreb
- Mihaljević, M. – Ivanušec, R. (2013.): *Konzervatorsko – arheološko istraživanje templarske utvrde Rašaška u 2012.*, Izvješće, Gradski muzej Nova Gradiška i Konzervatorski odjel u Slavanskom Brodu, Slavonski Brod
- Nova Gradiška (1998.): *U povodu 250. obljetnice osnivanja grada* (grupa autora), Nova Gradiška
- Pernoud, R. (2008.): *Templari – prava istina o tajnovitom viteškom redu*, Split
- Radić, M. – Bojčić, Z. (2004.): *Srednjovjekovni grad Ružica*, Muzej Slavonije Osijek, Osijek
- Regan, K. (2006.): Gorjani – Srednjovjekovno sijelo plemićke obitelji Gorjanskih, *Scrinia Slavonica*, Godišnjak Podružnice za povijest Slavobije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, 6: 132.
- Sekulić-Gvozdanović, S. (1984.): Srednjovjekovni burg – jezgra urbanizma kasnije Virovitice, *Virovitički zbornik 1234-1984*, Virovitica: 339-343.
- Smičiklas, T., *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. III (1905), V (1907), IX (1911), XIII (1915), XIV (1916), JAZU

- Szabo, Gj. (1909.): Lijesnica, historijsko-geografska studija, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, sv. X. 1908/9., Zagreb
- Szabo, Gj. (1920.): *Sredovječni gradovi Hrvatske i Slavonije*: 116-117, Zagreb
- Šanjek, F. (1975.): *Bosanski – humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb
- Tomičić, Ž. (2003): Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Újlaki), *Prilozi Instituta za arheologiju*, Zagreb, 20: 131-154.
- Troščan, Z. (2000.): Arheološka topografija općine Nova Gradiška, *Godišnjak Matice hrvatske*, Nova Gradiška

IZVORI I ILUSTRACIJE

MKUZKB-KOSB-KOS

MKUZKB-KOSB-FF

Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu spomenika kulture, KO Slavonski Brod, Mihaljević, M. – Ivanušec, R. (2012.): Elaborat izvješće o arheološko-konzervatorskim istraživanjima Rašaške

Summary

CRUSADER FORTRESS SITES RAČEŠA, CAGE – LJEŠNICA, SV. IVAN TRNAVA (GORNJI BOGIĆEVCI)

The paper presents former results of reconnaissance, archaeological and conservation research of crusader fortress sites Račeša, Cage – Lješnica, and sv. Ivan Trnava (Gornji Bogićevci), which in the late Middle Ages were part of the Požega County, while today they are in the region of the Municipalities of Okučani and Gornji Bogićevci, in the western part of the Brod-Posavina County. The results of three-year

archaeological and conservation research indicate that those are valuable medieval fortification architecture sites dating back to the 13th and 14th century, which belonged to the Templars and the Knights Hospitaller. The crusader fortress sites Račeša, Cage – Lješnica, and sv. Ivan Trnava – Gornji Bogićevci differ in their position in the area, size, morphology and use of materials during construction.